

УДК 340.0(477):343.82
DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i6\(41\).956](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i6(41).956)

М. М. Гультай

orcid.org/0000-0001-7773-0501

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного права та прав людини
Національної академії внутрішніх справ*

А. О. Осауленко

orcid.org/0000-0003-3125-1892

*доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного права та прав людини
Національної академії внутрішніх справ*

ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ВИПРАВНО-ТРУДОВОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНСЬКІЙ РСР (1970–1990 РР.)

Постановка проблеми. В сучасній Україні відбувається структурна реформа системи виконання покарань. В Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України звернуто увагу на зорієнтованість виправно-трудова систем республік колишнього СРСР на створення поліцейсько-карного апарату нагляду над ув'язненими [1].

Для кращого розуміння спадку Радянського Союзу у сфері виконання кримінальних покарань вбачається за доцільне розглянути правову регламентацію виправно-трудова системи в УРСР, починаючи від прийняття Виправно-трудова кодексу УРСР [2] і до проголошення Декларації про державний суверенітет України [3], що дасть можливість більш ефективно здійснювати реформування вітчизняної пенітенціарної системи.

Аналіз наукових досліджень. Прийняття у 1969 році Основ виправно-трудова законодавства Союзу РСР і союзних республік, а також ухвалення союзними республіками протягом 1970–1971 років Виправно-трудова кодексів стало поштовхом для здійснення в СРСР активних досліджень у сфері виправно-трудова права. Варто згадати про внесок таких вчених як І. А. Сперанський, І. В. Шмаров, О. Є. Наташев, О. С. Міхлін, О. І. Зубков, В. І. Пінчук, М. П. Мелентьев, В. І. Селіверстов, П. Г. Пономарьов та інших.

Водночас вищезазначені автори були сучасниками тих подій, які відбувались в СРСР у 70–90-х роках ХХ ст., а їхні дослідження здійснювались під впливом марксистсько-ленінської доктрини, політики комуністичної партії та відповідної ідеології.

Метою статті є дослідження нормативного забезпечення організації та функціонування виправно-трудова системи Української РСР для більш ефективного здійснення реформи вітчизняної пенітенціарної системи в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Виправно-трудова кодекс УРСР було прийнято 23 грудня 1970 р.

та введено в дію 1 червня 1971 р. Цей кодекс регламентував виконання покарань у виді позбавлення волі, заслання, вислання і виправних робіт без позбавлення волі. Виконання інших видів покарань, пов'язаних із заходами виправно-трудова впливу, залишалось нерегульованим до 15 березня 1983 р., коли цю правову прогалину було ліквідовано прийняттям союзного Положення про порядок і умови виконання кримінальних покарань, не пов'язаних із заходами виправно-трудова впливу на засуджених. На основі цього Положення у 1984 р. було прийнято відповідне республіканське Положення [4], яке регламентувало виконання таких видів покарань, як: позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; штрафу; громадської догани; конфіскації майна; позбавлення військового або спеціального звання; звільнення з посади; покладання обов'язку відшкодувати заподіяні збитки.

Як зазначав І. Г. Богатирьов, у 1983–1989 рр. фактично утворились дві галузі законодавства, які регулювали виконання кримінальних покарань: 1) виправно-трудова законодавство; 2) законодавство про виконання покарань, не пов'язаних із заходами виправно-трудова впливу на засуджених [5, с. 47].

Необхідно зазначити, що у 1970 році Виправно-трудова кодексом УРСР було закріплено досить жорсткі умови відбування покарань засудженими, що передусім стосувалося місць позбавлення волі [6, с. 134]. Зокрема, до моменту видання Указу ПВР СРСР від 8 лютого 1977 р і Указу ПВР УРСР від 23 березня 1977 р. [7] умовно-дostroкове звільнення не могло бути застосоване до наступних категорій засуджених:

- 1) до особливо небезпечних рецидивістів;
- 2) до осіб, які раніше звільнялись умовно-дostroково з місць позбавлення волі, де відбували покарання за вчинення навмисного злочину;

3) до осіб, засуджених за найбільш тяжкі злочини, передбачені КК УРСР.

Указом ПВР УРСР від 23 березня 1977 р. редакцію ст. 52-1 КК УРСР було змінено. Було введено нову категорію засуджених, які не підлягали умовно-дostroковому звільненню, – осіб, яким покарання у виді смертної кари було замінено позбавленням волі в порядку помилування чи амністії.

В той же час перелік тяжких злочинів, які виключали умовно-дostroкове звільнення, був різко скорочений: залишились тільки особливо небезпечні державні злочини (ст.ст. 56–65 КК УРСР) та умисні вбивства за обтяжуючих обставин (ст. 93, п. «в» ст. 234, а також ст.ст. 69, 69-1, 190-1 у випадках, коли передбачені ними діяння пов'язані з навмисним вбивством за обтяжуючих обставин). При засудженні за інші злочини, які до 1977 р. передбачались у цьому переліку, було дозволено застосовувати умовно-дostroкове звільнення після відбуття засудженими 3/4 призначеного терміну покарання [8, с. 12].

Якщо до внесення змін в законодавство під дію інституту умовно-дostroкового звільнення могли підпадати близько 70 % всіх засуджених, то після внесення відповідних змін їх питома вага зросла майже до 90 % [9, с. 37–38].

У зв'язку із зазначеним Указом ПВР УРСР від 12 січня 1983 р. [10] було доповнено ст. 52-1 КК УРСР ще для двох категорій засуджених, до яких умовно-дostroкове звільнення перестало застосовуватись. Зокрема п. 5 ст. 52-1 КК УРСР в редакції від 12 січня 1983 р. забороняв звільняти умовно-дostroково осіб, які раніше більше двох разів засуджувались до позбавлення волі за навмисні злочини, якщо судимість за попередні злочини не знята або не погашена в установленому законом порядку.

Іншим прикладом може слугувати ст. 7 ВТК УРСР, якою були визначені основні засоби виправлення і перевиховання засуджених: режим відбування покарання, суспільно корисну працю, політико-виховну роботу, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання. Варто зазначити, що визначення терміну режиму відбування покарань не було надано ні в Основах виправно-трудоного законодавства Союзу РСР, ні у ВТК України. Як свідчила практика, в якості основного нормативного документа, який визначав зміст режиму і порядок його забезпечення, виступав відомчий загальносоюзний нормативно-правовий акт – Правила внутрішнього розпорядку виправно-трудоного установ (далі Правила), – які були затверджені спочатку наказом МВС СРСР № 20 (1972 р.), а також в подальшому в новій редакції наказами МВС СРСР № 310 (1977 р.) та № 605 (1986 р.).

Вищезазначений підзаконний нормативно-правовий акт не тільки конкретизував окремі

положення виправно-трудоного законодавства, але і ввів норми, які суттєво обмежили правовий статус засуджених у різних сферах їх життєдіяльності, передбачений ВТК УРСР.

Зокрема у середині 80 х років ХХ ст. століття загальносоюзне відомство суттєво обмежило право засуджених на вільне пересування в межах виправної колонії та ввело положення, яке вимагало розподілу території виправних колоній на окремі ізольовані локальні дільниці, а отже засуджені більшу частину часу в період відбування покарання проводили в житлових приміщеннях казарменого типу та на відгороджених біля них незначних територіях. Вихід засуджених із спеціальних локальних дільниць здійснювався лише для груп осіб і як правило строем, а індивідуальний вихід здійснювався лише за спеціальним дозволом.

Норми Правил скоротили площу одиночних камер у виправно-трудоных установах особливо режиму в карцерах з 4 кв. м. у 1972 р. до 3 кв. м. у 1986 р., а також встановили перелік: 1) продуктів харчування, які можна направляти засудженим в посылках чи передачах; 2) продуктів харчування і предметів першої необхідності, які дозволялись до продажу засудженим; 3) предметів і речей, які засуджені мали право мати при собі.

Законодавче закріплення такого мінімуму житлової площі на одного засудженого призвело до того, що житлові приміщення більшості виправно-трудоных установ за своєю побудовою були казарменого типу, в яких утримувались від 100 до 160 засуджених. Значним переповненням характеризувались і слідчі ізолятори, функціонування яких переважно здійснювалось на підставі підзаконних нормативно-правових актів.

Вкрай занижені норми житлової площі на одного засудженого чи ув'язненого, а також переповнення житлових приміщень з порушенням навіть мінімальних вищезазначених норм житлової площі призводили до зростання кількості захворювань серед засуджених та ув'язнених. Це стосувалося передусім інфекційних захворювань, таких як туберкульоз, грип, дизентерія. Зокрема, за офіційними даними МВС СРСР, у 1988 р. тільки в місцях позбавлення волі колишнього СРСР утримувалося більше 74 тисяч хворих на туберкульоз [11, с. 35].

Важливим засобом виправлення і перевиховання засуджених ст. 7 ВТК УРСР визначила суспільно корисну працю. На думку більшості вчених, жодна із пенітенціарних систем світу не була настільки жорстко зорієнтована на використання праці засуджених, як радянська. Саме праця дала назву відповідній галузі права і законодавства («виправно-трудоное право» та «виправно-трудоное законодавство»).

Необхідно зазначити, що вищезазначені негативні фактори у правовій регламентації вітчизня-

ної виправно-трудової системи існували фактично до прийняття у 1990 році Декларації про державний суверенітет України, що стало відправною точкою для реформування виконання та відбування кримінальних покарань у руслі загальної гуманізації.

Висновки. Виправно-трудове законодавство в УРСР, як і в усьому Радянському Союзі базувалося на суворому дотриманні і постійному встановленні нових видів заборон, що спричиняло жорсткість в процесі реалізації норм виправно-трудового права. Протягом 1970–1990 рр. виправно-трудова політика була обумовлена адміністративно-вольовими факторами, що негативно вплинуло на практику призначення та виконання кримінальних покарань.

Широке коло питань регламентувалося відомчими підзаконними нормативно-правовими актами, зокрема Правилами внутрішнього розпорядку виправно-трудових установ, які суттєво обмежували право засуджених до позбавлення волі на свободу пересування навіть у межах незначної території виправно-трудової колонії.

Досліджуваний період характеризувався також надмірним захопленням виробничою діяльністю виправно-трудових установ, що негативно впливало на ефективність використання такого засобу виправлення засуджених як політико-виховна робота.

Курс на гуманізацію виконання покарань був взятий у 1990 році після ухвалення Декларації про державний суверенітет, яка стала відправним фундаментальним актом для здійснення подальших реформ кримінально-виконавчої системи України.

Література

1. Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 р. № 654-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 08.02.2022).
2. Виправно-трудовий кодекс України : Закон від 23.12.1970 р. № 3325-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3325-07/ed20040101> (дата звернення: 08.02.2022).
3. Про державний суверенітет України : Декларація від 17.07.1990 р. № 55 XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1990. № 31. Ст. 429.
4. Про затвердження Указу Президії Верховної Ради Української РСР «Про затвердження Положення про порядок і умови виконання в Українській РСР кримінальних покарань, не зв'язаних із заходами виправно-трудового впливу на засуджених : Закон УРСР від 07.12.1984 р. № 8075-X. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. № 51. Ст. 1124.
5. Богатирьов І. Г. Теорія і практика виконання кримінально-виконавчою інспекцією покарань, не пов'язаних з позбавленням волі : монографія. Київ : Атіка, 2005. 312 с.
6. Осауленко А. О. Розвиток кримінально-виконавчої системи України в період становлення україн-

ської державності. *Право і суспільство*. 2010. № 5. С. 132–137.

7. Про внесення змін і доповнень до Кримінального кодексу Української РСР : Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 23.03.1977 р. № 1848-IX. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1977. № 14. Ст. 128.

8. Осауленко А. О. Законодавчі основи становлення та розвитку кримінально-виконавчої системи України (1990–2005 рр.) : монографія. Київ : Вадекс, 2019. 450 с.

9. Михлин А. С. Изменения в уголовном и исправительно-трудовом законодательстве Украинской ССР 1982–1984. Киев : Редакционно-издательский отдел МВД УССР, 1985. 58 с.

10. Про внесення змін і доповнень до Кримінального кодексу Української РСР : Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 12.01.1983 р. № 4571-X. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1983. № 4. Ст. 50.

11. Рудник В. І. Позбавлення волі: негативні наслідки та заходи їхньої нейтралізації : монографія. Київ : ДІА, 1999. 106 с.

Анотація

Гультай М. М., Осауленко А. О. Правова регламентація виправно-трудової системи в Українській РСР (1970–1990 рр.). – Стаття.

У статті досліджено нормативне забезпечення організації та функціонування виправно-трудової системи Української РСР впродовж 1970–1990 років. Початком хронологічних меж дослідження було обрано 1970 рік, коли було прийнято Виправно-трудовий кодекс Української РСР. Закінченням хронологічним меж дослідження виступив 1990 рік, який ознаменувався ухваленням Декларації про державний суверенітет України, на підставі якої було модельовано положення багатьох принципово нових законів України та закладено підвалини для подальшого суттєвого реформування всіх сфер суспільного життя, зокрема й для гуманізації виконання та відбування покарань.

В статті наголошується на тому, що прийняття у 1969 р. Основ виправно-трудового законодавства СРСР і союзних республік, а також ухвалення союзними республіками протягом 1970–1971 рр. Виправно-трудових кодексів стало поштовхом для здійснення активних досліджень проблем виправно-трудового права та практики виконання кримінальних покарань. Ці дослідження здійснювались з огляду на марксистсько-ленінську доктрину та комуністичну ідеологію.

Звернуто увагу на те, що виправно-трудова система Української РСР в період з 1970 до 1990 року функціонувала на підставі недосконалого та вкрай жорсткого законодавства. Така недосконалість пояснювалась значною кількістю необґрунтованих обмежень прав і свобод осіб, які утримувались в установах зазначеної системи.

У виправно-трудових установах недостатньо уваги приділялося виховній роботі, а пріоритет віддавався виключно виконанню виробничих планів, які розглядалися як головний критерій оцінки діяльності відповідних установ.

Наголошено, що з прийняттям у 1990 році Декларації про державний суверенітет України розпочався поступовий процес трансформації застарілої виправно-трудової системи у русло європейської традиції виконання покарань.

Ключові слова: нормативно-правовий акт, виправно-трудове законодавство, виправно-трудовий кодекс, гуманізація виконання кримінальних покарань.

Summary

Hultai M. M., Osaulenko A. O. Legal regulations of correctional labor system in the Ukrainian SSR (1970–1990). – Article.

The article examines the regulatory support for the organization and functioning of the correctional labor system of the Ukrainian SSR during 1970-1990. The year 1970 was chosen as the beginning of the chronological boundaries of the study, when the Correctional Labor Code of the Ukrainian SSR was adopted. The end of the chronological framework of the study was 1990, which marked the adoption of the Declaration of State Sovereignty of Ukraine, which modeled the provisions of many fundamentally new laws of Ukraine and laid the foundations for further substantial reform of all spheres of public life, including humanization enforcement and serving of punishment.

The article emphasizes that the adoption in 1969 of the Fundamentals of Correctional Labor Law of the USSR and the Union Republics, as well as the adoption by the Union Republics during 1970–1971 of the Correctional Labor Codes was the impetus for conducting the active

research and practices for enforcement of the criminal punishments. These studies were conducted in the light of Marxist-Leninist doctrine and communist ideology.

Attention is drawn to the fact that the correctional labor system of the Ukrainian SSR in the period from 1970 to 1990 functioned on the basis of imperfect and extremely strict legislation. This imperfection was explained by a significant number of unjustified restrictions on the rights and freedoms of persons held in the institutions of the stated system.

Insufficient attention was paid to educational work in correctional institutions, and priority was given exclusively to the implementation of production plans, which were considered as the main criterion for evaluating the activities of relevant institutions.

It was emphasized that adoption of the Declaration of State Sovereignty of Ukraine in 1990 laid the foundation for gradual process of transformation of the outdated correctional labor system into the European tradition of punishment enforcement.

Key words: legal act, correctional labor law, correctional labor code, humanization of enforcement of criminal punishments.